

ни Клевань. На поселенні Гирка Полонка жилище представляло собою двухкамерну полуземлянку загальною довжиною 7,8 м і шириною близько 3,7 м.

Особливості кераміки ровенського поселення дозволяють віднести його до ранньої (старшої) ступені розвитку культури лінійно-ленточної кераміки і датувати по некаліброваної шкалі радіоуглеродних дат першої половини (но ближче до середини) — серединою V тис. до н. е. Це перше столь раннє поселення на території нашої країни. Поселення Гирка Полонка і Клевань відносяться до молодшої фази розвитку цієї культури. Наявність у багатьох випадках в кераміці з Гирка Полонки прикмети половини може вказувати, що це поселення давніше, ніж Клевань.

V. K. Pyasetsky, G. V. Okhrimenko

STUDIES OF LINEAR-BAND CERAMIC RELICS IN THE VOLYN AREA

The authors of the paper began in 1983 excavations of three settlements associated with linear-band ceramic culture: Rovnoye on the Ustya river, Klevan on the Stubla river (both in the Goryn river basin) and Girka Polonka on the Chernoguzka river (the Styr river basin). The settlements are located within the Volyn loessian hills. Two stages of existence are established in the Rovnoye settlement: an earlier, very short, period with pits-half-mud-huts and a later, long-term, period with overground dwellings 10.0×3.0 m in the plan. The remains of a little overground building were found in the settlement of Klevan. In the settlement of Girka Polonka the dwelling looked like a two-chamber half-mud-hut 7.8 m long and 3.7 m wide.

Peculiarities of the Rovnoye ceramics permit referring it to the early (older) stage in the development of linear-band ceramic and dating it back to the first half (closer to the middle)—the middle of the 5th Millennium B. C. (according to the noncalibrated scale of radiocarbon dates). This is the first early settlement in the territory of our country. The settlements of Girka Polonka and Klevan are related to the younger phase in the development of this culture. The availability of straw additions in the ceramics from Girka Polonka can indicate that this settlement is more ancient than the Klevan one.

Одержано 10.12.84.

Про тривалість життя населення черняхівської культури (спроба палеодемографічного дослідження)

О. М. Гудим-Левкович, П. М. Покас

У дослідженні визначаються показники тривалості життя різних груп населення черняхівської культури на підставі статеві-вікових визначень за антропологічними матеріалами черняхівських могильників та розробляється методика визначення демографічної репрезентативності проаналізованих вибірок матеріалу.

В історико-археологічних дослідженнях все більшого значення набуває вивчення демографії стародавніх суспільств, що є необхідною передумовою для розгляду широкого кола питань, пов'язаних з рівнем соціально-економічного розвитку давніх популяцій людства, реконструкції їх виробничих сил.

У науковій літературі вже з'явилися праці, в яких узагальнено перший досвід у вивченні цих питань¹. Проте серед науковців існують різні думки з приводу ступеню достовірності палеодемографічних до-

¹ Acsadi G., Nemeskeri J. History of human Life. Span and Mortality.— Budapest, 1970.— 346 г.; Hassan F. Demographic Archaeology // Advances in Archaeological Method and Theory.— 1978.— Т. 1.— Р. 48—103; Hassan F. Demographic archaeology.— New-York, 1981.— 298 p.

Таблиця 1. Перелік могильників, матеріали з яких використані у дослідженні

Могильник (місцезнаходження)	Кількість визначень	Автор визначення
<i>Вінницька область</i>		
1. Косанове	5	Г. П. Зіневич *
2. Курники	6	П. М. Покас **
<i>Київська область</i>		
3. Дерев'яне	24	Т. С. Кондукторова ***, П. М. Покас
4. Обухів	9	П. М. Покас
5. Ромашки	2	Т. С. Кондукторова
6. Соснова	8	П. М. Покас
7. Черняхів	11	Т. С. Кондукторова
<i>Миколаївська область</i>		
8. Вікторівка	5	Т. С. Кондукторова
9. Коблеве	12	—>—
10. Чубівка	2	П. М. Покас
11. Каборга	17	—>—
12. Кам'янка-Анчекрак	6	—>—
<i>Одеська область</i>		
13. Кринички	2	Т. С. Кондукторова
14. Ранжеве	7	—>—
15. Холмське	40	С. П. Сегеда, В. Д. Дяченко ****
<i>Полтавська область</i>		
16. Кантемирівка	1	Т. С. Кондукторова
17. Лохвиця	1	—>—
<i>Рівненська область</i>		
18. Городок	1	П. М. Покас
<i>Сумська область</i>		
19. Сад	10	—>—
<i>Тернопільська область</i>		
20. Чистилів	3	Т. С. Кондукторова
<i>Херсонська область</i>		
21. Гаврилівка	19	—>—
<i>Черкаська область</i>		
22. Журівка	72	—>—
<i>Чернівецька область</i>		
23. Оселівка	18	П. М. Покас
24. Романківці	20	—>—

сліджень. Деякі автори відкидають навіть можливість використання археологічних матеріалів для демографічних реконструкцій². У зв'язку з цим нашим завданням є експериментальна апробація деяких методів демографічних досліджень на конкретному матеріалі черняхівської культури, а також спроба оцінки достовірності одержаних результатів. Мета праці полягає у визначенні характеристик тривалості життя черняхівського населення. Для цього використані такі методи демографічної науки: розрахунки таблиць смертності, побудова графіків смертності і доживання груп населення до певних вікових категорій.

Джерелознавчою базою дослідження стали статеві-вікові визначення антропологічного матеріалу з розкопок черняхівських могильників території України — всього з 301 поховання (табл. 1).

Методологічно під поняттям таблиць смертності в палеодемографії розуміють побудову математичної моделі, яка на підставі вірогідності смерті характеризує послідовність вимирання покоління (реального чи умовного) і визначає середню тривалість життя³. Основні елементи-показники таблиць смертності називаються біометричними функ-

* Зіневич Г. П. Очерки палеоантропологии Украины.— К., 1967.— С. 133—137.

** Матеріали, досліджені П. М. Покасом, не опубліковані.

*** Кондукторова Т. С. Антропологические материалы черняховской культуры Украины // Могильники черняховской культуры.— М., 1979.— С. 163—204.

**** Сегеда С. П., Дяченко В. Д. Антропологический материал из черняховского могильника у с. Холмское // Приложение I в кн.: Гудкова А. В., Фокеев М. М. Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная I—IV вв. н. э.— К., 1984.— С. 94.

² Козлов В. И. Особенности воспроизводства населения в доклассовом и раннеклассовом обществе // Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе.— М., 1982.— С. 9.

³ Россет Э. Продолжительность человеческой жизни.— М., 1981.— С. 39.

ціями. Це: число тих, що доживають до певної вікової категорії (l_x), число померлих (d_x), вірогідність смерті (q_x), середня тривалість майбутнього життя (e_x). Слід зауважити, що деякі демографи вважають: чим більше досліджувана популяція наближається до «стаціонарної», тим точніші результати розрахунків тривалості життя, одержані за допомогою таблиць смертності. Нагадаємо, що «стаціонарним» в демографії називають населення з такими показниками: незмінний порядок вимирання, постійність щорічного числа народжень, відсутність зовнішніх міграцій⁴. Зрозуміло, що подібна характеристика демографічного стану суспільства є чисто умовною, теоретичною і в чистому вигляді у житті майже ніколи не зустрічається. Вона використовується лише для аналізу та реконструкції демографічних процесів.

Деякою мірою, на нашу думку, наведені вище характеристики притаманні населенню черняхівської культури. Враховуючи особливості існування цієї популяції за доби великого переселення народів, а також часті війни, епідемії та інші фактори, зауважимо, що вони впливали на смертність населення всіх вікових категорій. Не виключені і міграції населення з інших територій, але вірогідніше, що вони проходили у середовищі самої черняхівської макропопуляції або носили характер колонізації нових територій на певному етапі розвитку черняхівської культури. В цілому ж на демографічні показники використаної нами вибірки для всієї черняхівської макропопуляції (табл. 2—4) такі міграції не мали значного впливу. Вірогідна також асиміляція іноетнічних елементів черняхівцями, але навряд чи вона була якоюсь відбірною — асимілювалися індивіди всіх вікових категорій. Не слід забувати, що наша вибірка включає статеві-вікові дані для померлих різних поколінь, що існували протягом принаймні 300 років (час функціонування черняхівської культури)⁵. Тому в середніх демографічних показниках можливі зрушення демографічного стану суспільства у деякі роки внаслідок епідемій і воєн значно знівельовані.

Розглянемо зміст елементів таблиць смертності у тому вигляді, в якому вони використовуються в запропонованій праці.

D_x — число індивідуумів з вибірки померлих у певному віковому інтервалі. Десяті частки в показнику кількості померлих D_x з'явилися внаслідок правил підготовки статистичних вибірок розподілу антропологічних визначень за віковими категоріями. Пояснюється це можливостями визначень віку померлих в одних випадках вузькими рамками, в інших — більш широкими. При перевищенні прийнятих рамок інтервалів віковими показниками, визначеними антропологами, в показник D_x до тих груп, на які припадає широке визначення, вносяться відповідні частки кожного з них.

d_x — процентний розподіл кількості смертей в різних вікових категоріях.

l_x — відносне число індивідуумів, що дожили до певного вікового інтервалу.

q_x — вірогідність смерті в кожному віковому інтервалі. Це один з найважливіших показників таблиць, що визначає рівень смертності для населення окремих вікових категорій.

L_x — число років, прожитих індивідуумами, що дожили до певного вікового інтервалу.

T_x — допоміжна величина, яка наводить кількість років, що могли б прожити індивідууми, які досягли певного вікового інтервалу.

e_x — середня тривалість подальшого життя тих, хто досяг даного (x) вікового інтервалу.

Демографічна наука визначає кілька основних характеристик тривалості людського життя: середня, вірогідна або медіанна, нормальна або модальна.

⁴ Боярский А. Я., Валентей Д. И., Кваша А. Я. Основы демографии.— М., 1980.— С. 140.

⁵ Баран В. Д., Максимов Е. В., Смиленко А. Т. и др. Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э.— К., 1985.— С. 42—50, 162.

Таблиця 2. Таблиця смертності черняхівської макропопуляції

Вік _x	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
0—6,9	18,5	9,79	100	0,098	670,70	3126,44	31,3
7—12,9	11,5	6,09	90,21	0,068	522,99	2455,74	27,3
13—16,9	4,5	2,38	84,12	0,028	331,72	1932,75	23,0
17—20,9	7,5	3,97	81,74	0,049	319,02	1601,03	19,6
21—24,9	15,5	8,20	77,77	0,105	294,68	1282,01	16,5
25—29,9	20,15	10,66	69,57	0,153	321,20	987,33	14,2
30—34,9	26,98	14,28	58,91	0,242	258,85	666,13	11,3
35—39,9	28,64	15,15	44,63	0,340	185,28	407,28	9,2
40—44,9	23,50	12,43	29,48	0,422	116,33	222,00	7,5
45—49,9	17,40	9,20	17,05	0,540	62,25	105,68	6,2
50—54,9	8,50	4,50	7,85	0,573	28,00	43,43	5,5
55—59,9	3,67	1,94	3,35	0,579	11,90	15,43	4,6
60—64,9	2,66	1,41	1,01	1,000	3,53	3,53	2,5
Всього: 189,0	100%						

Таблиця 3. Таблиця жіночої смертності черняхівської макропопуляції

Вік _x	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
13—16,9	2,50	3,57	100	0,036	392,86	2149,10	21,5
17—20,9	4,00	5,72	96,43	0,059	374,28	1756,24	18,2
21—24,9	10,0	14,29	90,71	0,158	334,26	1381,96	15,2
25—29,9	11,25	16,07	76,42	0,210	341,93	1047,70	13,7
30—34,9	13,92	19,89	60,35	0,330	252,025	705,775	11,7
35—39,9	11,67	16,67	40,46	0,412	160,63	453,75	11,2
40—44,9	7,50	10,71	23,79	0,450	145,725	293,13	12,3
45—49,9	4,08	5,83	13,08	0,446	79,98	147,40	11,3
50—54,9	3,25	4,64	7,25	0,640	47,85	67,43	9,3
55—59,9	1,17	1,67	2,61	0,640	17,23	19,58	7,5
60—64,9	0,66	0,94	0,94	1,000	2,35	2,35	2,5
Всього: 70,0	100%						

Таблиця 4. Таблиця чоловічої смертності черняхівської макропопуляції

Вік _x	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
13—16,9	1,5	1,77	100	0,018	396,46г	2549,875	25,5
17—20,9	2,5	2,94	98,23	0,030	387,04	2153,415	21,9
21—24,9	5,0	5,88	95,29	0,062	369,40	1766,375	18,5
25—29,9	8,5	10,00	89,41	0,112	422,05	1396,975	15,8
30—34,9	12,67	14,91	79,41	0,188	359,77	974,925	12,3
35—39,9	16,58	19,50	64,50	0,302	273,75	615,150	9,5
40—44,9	15,58	18,33	45,00	0,407	179,175	341,400	7,5
45—49,9	12,92	15,20	26,67	0,570	95,35	162,225	6,0
50—54,9	5,25	6,18	11,47	0,539	41,90	66,875	5,8
55—59,9	2,5	2,94	5,29	0,556	19,1	24,975	4,7
60—64,9	2,0	2,35	2,35	1,000	5,585	5,585	2,5
Всього: 85,0	100%						

Середня тривалість життя, як вказувалося вище, обчислюється на підставі розрахунків таблиць смертності. Е. Россет відзначав, що цей показник має свої сильні і слабкі сторони: недоліки його — в строк e_0 недостатня кількість даних про смертність, значна різниця між показниками e_0 і e_1 ($e_1 > e_0$)⁶.

Крім таблиць смертності в праці використовуються криві смертності та тривалості життя. Вік вірогідної або медіан-

⁶ Россет Э. Указ. соч.— С. 48.

ної тривалості життя ми визначаємо на підставі кривої тривалості життя досліджуваної популяції, тобто, це вік, по досягненні якого залишається жити половина всього населення. Ця крива будується за даними показника таблиці смертності l_x ⁷. Нормальною (або модальною) тривалістю життя вважають вік, на який виходить умовно названий другий максимум випадків смертей, тобто максимум смертей у старшому віці (перший максимум спостерігається у новонароджених)⁸. «Грубо кажучи, це вік, якому відповідає максимальне значення d_x »⁹. Цей показник визначається за допомогою кривої смертності. Ці аналіз має велике значення для оцінки демографічної репрезентативності вибірки, бо вона відбиває структуру смертності популяції.

Всі названі показники використовуються в демографічних дослідженнях. Однак думки вчених стосовно їх представництва часто розходяться. Так, Б. Ц. Урланіс будує своє дослідження історичного розвитку тривалості людського життя на нормальному показнику, вважаючи інші показники менш достовірними при вивченні демографії давніх суспільств¹⁰. Ступінь значимості того чи іншого показника тривалості життя при палеодемографічних реконструкціях виявляється під час наукової практики, між, на підставі одержаних таблиць та графіків, охарактеризуємо тривалість життя населення черняхівської культури за всіма цими показниками. Але передусім, аналізуючи криві смертності, спробуємо оцінити демографічну достовірність вибірок, що представляють черняхівські макро- і мікропопуляції. Структура смертності вибірки для всієї черняхівської макропопуляції (рис. 1) в цілому має характерний для більшості давніх і сучасних суспільств вигляд двовершинної кривої. З певною умовністю це можна сказати і про вибірку з могильника Холмське, крім жіночої частини популяції, антропологічний матеріал для якої представлений фрагментарно і явно неповно (рис. 2). Зовсім інакше виглядає графік смертності для мікропопуляції з могильника Журавка (рис. 3). Багатoverшинність і асиметрія кривих для чоловіків і жінок вказують на очевидну недостовірність вибірки (незважаючи на відносну кількісну достатність — 72 визначення) за статево-віковими показниками. Можливо, це зумовлено частковим зруйнуванням пам'ятки¹¹, або тим, що більшість поховань здійснена за обрядом трупоспалень, при розкопках яких антропологічні матеріали не досліджувалися. Не виключені й інші причини: відносно невисокий відсоток поховань чоловіків 30—45 років і жінок 21—35 років порівняно з аналогічними показниками для вибірок з могильника Холмське і для всієї макропопуляції дозволяє зробити припущення про відтік груп населення саме цих вікових категорій з мікропопуляції, що залишила некрополь біля с. Журавка. Можливо, молоді вихідці саме з цієї групи черняхівського населення, що мешкало на правому березі Дніпра, брали активну участь у подальшій колонізації прибережних районів Лівобережжя (де пам'ятки черняхівської культури з'явилися дещо пізніше порівняно з правобережними¹²).

Отже, для дослідження тривалості життя черняхівського населення за таблицями смертності придатними виявились лише вибірки для всієї макропопуляції та з Холмського. Перейдемо до їх характеристики. Середня тривалість життя для всієї вибірки на підставі наших розрахунків для віку від народження до 7 років становить — 31,3. Зрозуміло, що значну частину даних для дитячих поховань втрачено, тому ця цифра явно завищена, тобто відбиває максимальну величину тривалості життя.

⁷ Боярский А. Я., Валентей Д. И., Кваша А. Я. Указ. соч.— С. 107.

⁸ Россет Э. Указ. соч.— С. 46.

⁹ Боярский А. Я., Валентей Д. И., Кваша А. Я. Указ. соч.— С. 107.

¹⁰ Урланис Б. Ц. Эволюция продолжительности жизни.— М., 1978.— С. 23.

¹¹ Сымонович Э. А. Стекланные кубки из Журавки // КСИА АН УССР.— 1964.— Вып. 102.— С. 8—12.

¹² Гороховский Е. Л. Хронология могильников черняховской культуры // Тезисы докладов советской делегации на V Конгрессе МУСА.— К., 1985.— С. 21—22.

Для дорослого населення, тобто для вікового інтервалу від 17 до 21 року, це значення відповідно дорівнює 38,6 років. Середня тривалість життя для жіночої частини популяції віку 13—17 років — 36,5 років. Середня тривалість життя чоловічої частини черняхівського населення в цьому віковому інтервалі — 40,5 років.

Вірогідна тривалість життя дорослого населення всієї черняхівської макропопуляції (рис. 4) припадає приблизно на 36,0 років. Для чоловіків — 41 рік, для жінок — 34,7 роки (для тих, хто досяг вікового інтервалу — 13—17 років).

Нормальна тривалість життя дорівнює (рис. 1 вершина графіка для всього населення) 35,5 років; жінок — 32,5 роки, чоловіків — 37,5 років (береться до уваги лише доросле населення).

Середня тривалість життя для всього населення мікропопуляції Холмське (табл. 5) — 23,9; дорослого населення — 34,7; жінок (табл. 6) — 32 роки, чоловіків (табл. 7) — 35,1 років. Вірогідна тривалість життя для всієї холмської мікропопуляції припадає приблизно на 29,3 років (рис. 5). Нормальна тривалість життя 32,5 років (рис. 2).

Аналізувати за цією ж схемою таблиці смертності популяції, що залишила могильник Журавка, на нашу думку, немає сенсу, оскільки ця вибірка має випадковий характер.

Узагальнено результати і підіб'ємо підсумки наших досліджень. По-перше, отримані характеристики тривалості життя дорослого населення певною мірою можуть бути порівняні з аналогічними даними інших історико-демографічних досліджень. Так, за Б. Ц. Урланісом модальна тривалість життя античної до-

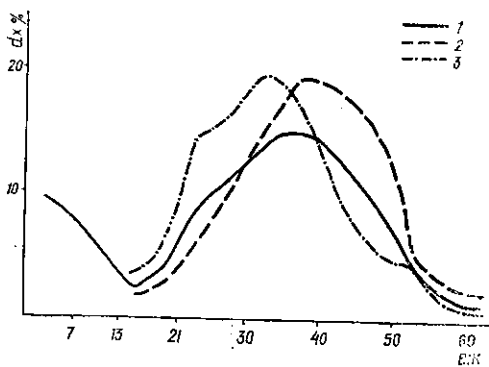

Рис. 1. Криві смертності черняхівської макропопуляції. Умовні знаки: 1 — всього населення, 2 — чоловіків, 3 — жінок.

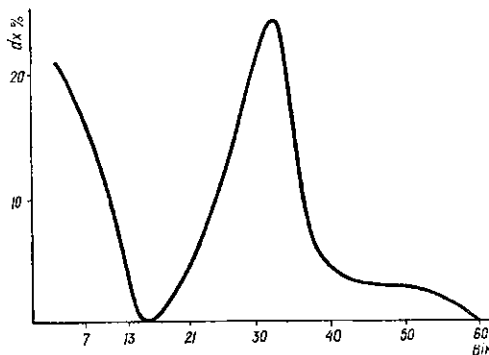

Рис. 2. Крива смертності мікропопуляції Холмське.

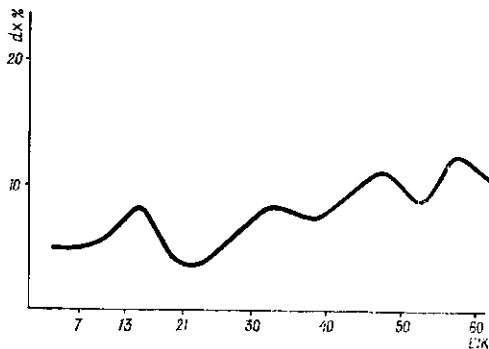

Рис. 3. Крива смертності мікропопуляції Журавка.

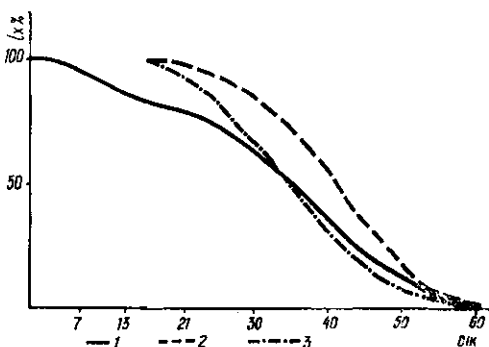

Рис. 4. Крива доживання черняхівської макропопуляції. Умовні знаки: 1 — всього населення, 2 — чоловіків, 3 — жінок.

Таблиця 5. Таблиця смертності черняхівської мікропопуляції Холмське

Вік _x	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
0—6,9	8,5	21,25	100,00	0,213	625,625	2395,0	23,9
7—12,9	4,5	11,25	78,75	0,143	438,750	1769,375	22,5
13—16,9	0,0	00,0	67,5	0,000	270,000	1330,625	19,7
17—20,9	1,0	2,5	67,5	0,037	265,000	1060,625	15,7
21—24,9	3,0	7,5	65,0	0,115	245,000	795,635	12,2
25—29,9	6,3	15,75	57,5	0,274	248,125	550,625	9,6
30—34,9	9,8	24,5	41,75	0,587	147,500	302,500	7,3
35—39,9	2,8	7,0	17,25	0,406	68,750	155,000	9,0
40—44,9	1,3	3,25	10,25	0,317	43,750	86,250	8,4
45—49,9	1,3	3,25	7,0	0,464	26,875	42,500	6,1
50—54,9	1,0	2,5	3,75	0,667	12,500	15,625	4,2
55—59,9	0,5	1,25	1,25	1,000	3,125	3,125	2,5
Всього: 40,0 100%							

Таблиця 6. Таблиця смертності жінок мікропопуляції Холмське

Вік _x	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
17—20,9	1,0	12,5	100,0	0,125	375,0	1300,0	13,0
21—24,9	2,0	25,0	87,5	0,286	300,0	925,0	10,5
25—29,9	2,0	25,0	62,5	0,400	250,0	625,0	10,0
30—34,9	2,0	25,0	37,5	0,667	125,0	375,0	10,0
35—39,9	0,0	0,0	12,5	0,000	62,5	250,0	20,0
40—44,9	0,0	0,0	12,5	0,000	62,5	187,5	—
45—49,9	0,0	0,0	12,5	0,000	62,5	125,0	—
50—54,9	0,5	6,25	12,5	0,500	46,85	62,5	10,0
55—59,9	0,5	6,25	6,25	1,000	15,625	15,625	2,5
Всього: 8,0 100%							

Таблиця 7. Таблиця смертності чоловіків мікропопуляції Холмське

Вік _x	D _x	d _x	l _x	q _x	L _x	T _x	e _x
21—24,9	1,0	7,7	100,0	0,077	384,6	1211,25	12,1
25—29,9	3,0	23,08	92,3	0,250	403,8	826,65	8,9
30—34,9	6,5	50,0	69,22	0,722	317,2	422,85	6,1
35—39,9	1,75	13,46	19,22	0,700	62,45	105,65	5,5
40—44,9	0,25	1,92	5,76	0,333	24,0	43,2	7,5
45—49,9	0,25	1,92	3,84	0,500	14,4	19,2	5,0
50—54,9	0,25	1,92	1,92	1,000	4,8	4,8	2,5
Всього: 13,0 100%							

би дорівнювала 36 років¹³ (у нас — 35,5). Для раннього середньовіччя, на думку А. Я. Шевеленка, «середній вік життя» (очевидно, тут йдеться про нормальну тривалість життя) у Східній Європі дорівнював 34—39 роками¹⁴.

По-друге, за нашими даними чітко простежується більш низька тривалість життя жінок. Це явище в цілому характерне для первісних і давніх суспільств (на відміну від сучасної доби з більшою смертністю чоловіків, особливо у розвинених країнах). Серед причин ранньої жіночої смертності Е. Россет називає: ранній вступ до статевого життя, часті роди, вбивство дітей жіночої статі, висока смертність при родах, перевантаження роботою¹⁵.

¹³ Урланис Б. Ц. Указ. соч.— С. 183.

¹⁴ История крестьянства в Европе.— М., 1985.— Т. 1.— С. 28.

¹⁵ Россет Э. Указ. соч.— С. 170—172.

По-третє, можна спробувати уявити в цілому демографічний стан черняхівського населення. За деякими порівняльними ознаками населення черняхівської культури слід віднести до «демографічно примітивних», які стоять на «природному» рівні демографічного фактора. За визначеннями А. Сові їх типові риси:

1. Висока дітонороджуваність: 30—40 щорічних народжувань на кожну 1000 чоловік населення.

2. Висока смертність: їй відповідає середня тривалість життя, менша 30 років.

3. Особливо висока смертність немовлят: кожна п'ята дитина вмирає у віці до одного року.

4. Низький відсоток людей старших вікових категорій: кількість індивідуумів у віці 60 і більше років відносно всієї чисельності населення становить близько 7%¹⁶.

Слід відзначити, що наведена модель — досить грубе наближення до дійсності демографічної картини певного історичного суспільства. Як зазначав сам А. Сові, таке становище тривало в Європі до кінця XVIII ст. Тому виявлене в процесі дослідження відносне коливання того чи іншого фактора і становить своєрідність розвитку народонаселення доби.

Проведене дослідження дозволяє також зробити деякі висновки загального характеру. Безумовно, одержані нами результати не є остаточними. З розвитком джерелознавчої бази і методичного арсеналу історико-археологічної науки вони будуть уточнюватись і коригуватись.

Важливим методичним висновком нашого дослідження ми вважаємо наведену необхідність перевірки демографічної репрезентативності використовуваних вибірок. Це можливо за допомогою аналізу кривих смертності популяції.

В цілому метод таблиць смертності, на нашу думку, є перспективним для палеодемографічних досліджень. Очевидно, його використання має оформитись у спеціальну методіку.

А. Н. Гудим-Левкович, П. М. Покас

О ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТИ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ ЧЕРНЯХОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ (ОПЫТ ПАЛЕОДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ)

Одной из сторон проблем палеодемографии является выяснение особенностей продолжительности жизни носителей древних культур. Применение статистических методов и математических моделей в решении этих вопросов позволяет значительно расширить представления о демографических процессах на территории Среднего Поднепровья и Причерноморья в I тыс. н. э.

Основываясь на результатах анализа поло-возрастной структуры погребенных на черняховских могильниках Украины, удалось определить их среднюю продолжительность жизни, колеблющуюся для взрослых от 32 до 40 лет. Сравнительные данные свидетельствуют в пользу типичности этих показателей для рассматриваемой эпохи. Недостаток материала и биритуализм погребального обряда снижают точность результатов. Однако применение разных методов анализа данных позволило перепроверить их и, кроме того, дало возможность методически определить пригодность тех или иных выборок для палеодемографических реконструкций.

¹⁶ *Sauvy A. L'Europe et sa population.* — Paris, 1953. — P. 18.

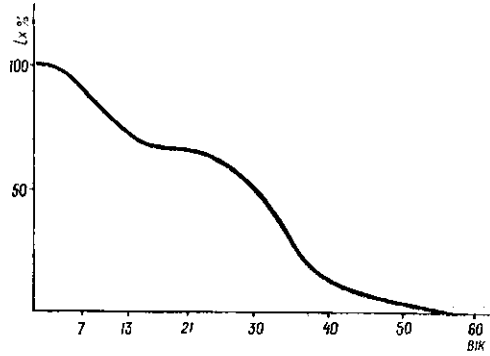

Рис. 5. Крива доживання мікропопуляції Холмське.

THE LIFETIME OF POPULATION OF CHERNYAKHOV CULTURE
(APPROACH TO PALEODEMOGRAPHIC RESEARCH)

One of the problems of paleodemography is to reveal lifetime peculiarities of ancient culture carriers. The use of statistical methods and mathematical models in solution of these problems permits a considerable broadening of the ideas on demographic processes occurring in the Middle Dnieper and Black Sea territories in the first millennium A. D.

The analysis of the sex-age structure of people buried in the Chernyakhov sepulchres of the Ukraine has assisted in determining their mean lifetime which varies within 32-40 years. Comparative data evidence for a typical character of these indices for the epoch considered. Lack of material and biritualism of funeral rite decrease the accuracy of results. But the use of different methods of the data analysis has permitted them to be revised and, moreover, made it possible to methodically determine the fitness of these or other samples for paleodemographic reconstructions.

Одержано 25.06.87.

**Поховання скандинавів
на Півдні Київської Русі**

О. П. Моця

Публікація присвячена розгляду поховань, виявлених на південноруських землях, які, найвірогідніше, були залишені скандинавами.

Вивчення історичних процесів становлення східнослов'янського суспільства наприкінці I тис. н. е. та участі в них вихідців із різних європейських регіонів залишається актуальним завданням історичної науки¹. Не останнє місце у цих дослідженнях посідає питання про роль вихідців із Скандинавії у подіях середньовічних часів на території Східної Європи, зокрема на південноруських землях.

Як справедливо зазначав М. А. Алпатов: «Варязьке питання народилося не в Києві в літописні часи, а в Петербурзі у XVIII ст. Воно виникло як антируське явище і виникло не в сфері науки, а в галузі політики»². Наукові розробки на сучасному рівні спростували більшість положень класичного норманізму. Було доведено, що русько-скандинавські відносини набували багатогранних форм, які лише поступово розкривали себе. Взаємозв'язок був вигідним для обох сторін³.

Для сучасного наукового аналізу багатьох сторін слов'яно-варязьких стосунків є важливим уточнення реального складу джерелознавчих матеріалів. Однією з таких груп археологічних пам'яток на південноруській території є поховання скандинавів, які неодноразово, проте фрагментарно, використовувалися в наукових працях. Їх загальна характеристика і є метою нашого дослідження.

Повернення до згаданої групи пам'яток викликано ще й тим, що останнім часом у деяких зарубіжних виданнях по відношенню до східнослов'янських старожитностей просто повторюються думки, викладені більш як півстоліття тому, коли критерії ще були не розроблені до кінця⁴.

¹ Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории.— К., 1987.— С. 35.

² Алпатов М. А. Русская историческая мысль и Западная Европа (XVIII — первая половина XIX в.).— М., 1985.— С. 14.

³ Славяне и скандинавы.— М., 1986.— С. 274.

⁴ Gräslung A. The Burial Customs // Birka IV.— Uppsala, 1981.— P. 45—47.